

ПОЧАТКОВА ШКОЛА

3. 1975

Деякі особливості навчання шестиліток

Звертаючись до молоді на XVII з'їзді комсомолу, Л. І. Брежнев говорив: «Наш час — вік грандіозної науково-технічної революції. Вона охоплює всі сторони життя суспільства, ставить великі вимоги до кожної людини, її знань, професійної підготовки. Це особливо повинно хвилювати молоде покоління, на яке завтра ляжуть усі турботи про подальше примноження матеріальних і духовних сил нашої держави»¹.

Майбутнє країни великою мірою залежатиме від тих, хто вже став першокласником, хто мріє скоро стати ним, а також від того, як ми їх підготуємо до великого життя.

Спостерігаючи за семирічними хлопчиками й дівчатками, учнями I класу, ми бачимо, як різко відрізняються вони і загальним і особливо — інтелектуальним розвитком від своїх однолітків навіть початку шістдесятих років. Є ця відмінність і в дітей 5—6-річного віку. Згадаймо, з якими «дорослими» запитаннями звертаються вони до нас. А хіба цікавилися раніше такі маленькі діти явищами життя, що привертають сьогодні їхню увагу?

Рухомі ляльки, планетоходи, автомобілі, підйомні крани, електричні залізниці, керовані на відстані електронні іграшки не викликають у малят особливого подиву. Все це для них — речі звичайні. Їх менше цікавить те, що саме можна виконувати за допомогою цих здобутків науково-технічного прогресу, а більше, — як їх виготовили, завдяки чому вони діють. І це закономірно. Адже ростуть і розвиваються наші діти в умовах, коли у всі сфери життя проникла техніка.

Засоби масової інформації (приймач, телевізор, газети, дитячі книжки), театральні вистави, кінофільми та високий освітній рівень батьків — усе це зумовлює ранній розумовий, естетичний і світоглядний розвиток малюка. Хто не помічав, приміром, який сильний вплив на загальний розвиток дітей справляють хоча б такі радіо- і телевізійні передачі, як «Клуб охорони авторських прав природи», «Клуб кіноподорожей», «У світі тварин», «Новини науки й техніки» тощо.

Понад 40 процентів сьогорічних першокласників ходили до дитячих садків, а там є групи, де малюків готують до школи. Вони граються, слухають казки й оповідання, малюють, співають, займаються фізкультурою, набувають перших навичок колективізму і водночас досить легко ознайомлюються з деякими буквами алфавіту, опановують лічбу.

Для дошкільнят, які не відвідують дитсадка, створено відповідні групи при школах, де за спеціально розробленими програмами проводиться робота, спрямована, передусім, на загальний розвиток малюків.

Більшість дітей, яким сповнилося по шість або шість з половиною років, незалежно від того, виховуються вони в дитячих садках чи вдома, за фізичним та інтелектуальним розвитком готові до систематичного навчання в школі. Про це свідчить хоча б те, що в нашій країні щороку стають першокласниками понад 500 тисяч дітей шестирічного віку.

¹ Л. І. Брежнев, Промова на XVII з'їзді ВЛКСМ. — «Радянська Україна», 1973, 24 квітня.

У 1 класі кожної сільської чи міської школи буває від 3 до 8 шестиліток. Спостереження за навчанням і загальним розвитком цих дітей показує, що, коли вчитель враховує їхні вікові особливості, вони вчаться з великою охотою і не гірше, а нерідко — краще, ніж першокласники, які пішли до школи у 7 чи 6 років і 10 місяців.

Ось що, наприклад, розповідає директор Тербовлянської СШ № 2 на Тернопільщині В. Й. Роженко.

У сім'ї Прохоженкових двоє дітей. Батько — службовець, мати — медсестра. Діти відвідували дитячий садок. Сергійкові було 7 років 6 місяців. Він готувався вступати до школи. Його сестричці Тані минуло лише 5 років 8 місяців. Вона настійно просила, щоб і її «записали до школи». Батьки переконували дівчинку, що вона ще мала і стане ученицею тільки через рік. А Таня відповідала, що візьме Сергійків портфель і піде до школи.

У сім'ї вирішили до цієї розмови не повертатися. Можливо, донька сама передумає. Минуло кілька тижнів. Напередодні першого вересня батьки допомагали Сергійкові збиратися до школи. Таня мовчала. А вранці, після сніданку, захопила Сергійків портфель і побігла до дверей. На умовляння батьків вернутися дівчинка дипломатично відказала, що тільки «одним оком» подивиться, як дітки будуть учитися. На урочистій лінійці Таня стояла з усіма першокласниками. Разом з ними зайшла до класу. Сіла за парту з Сергійком. Не змогла умовити її вернутися додому і вчителька. Так Таня і залишилася до кінця занять. Наступного дня вона прийшла до школи першою. І так було щоранку. Минув тиждень, другий, третій. Сподівання батьків і вчительки на те, що Тані набридне навчання і вона сама залишить клас, не справилися. Більше того, у неї виявилися кращі здібності, ніж у братика. Довелось оформити дівчинку ученицею 1 класу. Протягом десяти років вона добре вчилася, нормально розвивалася фізично, хворіла не більше за інших, не відчувала перевтоми. Школу закінчила без трійок, успішно навчається в інституті.

У минулому навчальному році до 1 класу цієї школи вступили семеро дітей, яким виповнилося по 6 років і 3 місяці та 6 років 8 місяців. Вони не гірше за інших засвоюють нову програму, мають досить міцні знання, в усіх добре розвивається мислення. Троє з них закінчили 1 клас на «5».

Зауважимо, що частина цих дітей не мала ніякої попередньої підготовки, а частина — відвідувала дитсадок. І їхні сім'ї дуже різняться загальноосвітнім, культурним і естетичним рівнем, обставинами життя: в деяких досить складні стосунки між батьками, є такі, в яких вихованню дітей приділяється зовсім мало уваги, є багатодітні і такі, де лише одна дитина і т. д.

Проте всі діти добре засвоюють матеріал, визначений програмами, нормально розвиваються.

Виходячи з усього сказаного, ми вважаємо, що настав час розпочинати навчання й виховання наших дітей у школі на рік раніше. Це дасть величезні вигоди. Можна буде повніше й ефективніше використати сьогоднішні потенціальні можливості та здібності дітей шестирічного віку. Дослідження показують, що відсутність шкільного навчання «в період інтенсивного розвитку інтелекту часто дає затримку в загальному розвитку дитини, негативно впливає на формування особистості. Разом з тим організація більш раннього навчання відкриває нові можливості підвищення рівня розвитку дітей і стає дійовим засобом виховання»².

² А. М. Пышкало, Актуальные проблемы обучения и воспитания шестилетних детей. — Советская педагогика, 1974, № 10, стор. 56.

Крім того, навчання в школі з 6-річного віку дає змогу дітям наших національних республік вчасно оволодівати грамотою рідної мови і усім курсом другої мови — російської, цього неоціненного засобу міжнаціонального єднання і розвитку багатонаціональної за формою і єдиної за змістом радянської культури. Тому в ряді союзних республік (Грузія, Казахстан, Латвія, Литва, Естонія) воно вже практикується.

Які ж, на наш погляд, мають бути особливості в підході до навчання шестиліток і чим ці особливості зумовлюються? Чи, може, їх слід навчати так само, як і дітей 7—8 років?

Візьмемо, наприклад, математику. Ряд дослідників вважають за необхідне посилити вже в недалекому майбутньому роль курсу математики в програмі загальної середньої освіти, зокрема в початкових класах — давати поняття про множини і відношення. Увесь шкільний курс завдяки цьому стане компактнішим, насиченішим, оновиться традиційна система навчок, більше уваги приділятиметься розвитку просторових уявлень, логічного мислення, виробленню точного, лаконічного усного й писемного математичного мовлення.

Але ж поняття множин і відношень є абстрактними. А мислення дітей початкових класів і в наш час, як відомо, значною мірою конкретно-образне. Ось чому досягти розуміння цих понять можна лише за допомогою чіткої наочності, яка дасть змогу дитині переводити відображення однієї множини в іншу.

Обов'язковою при засвоєнні таких понять має бути також кінестетична дія. Адже активність учня досягає вищого рівня лише тоді, коли він сам що-небудь робить, коли в роботі бере участь не тільки його голова, а й руки, коли проходить всебічне (не тільки зорове) сприймання матеріалу, коли він має справу з предметами, які можна на свій розсуд переставляти, по-різному комбінувати, ставити їх у певні залежності, спостерігати їх відношення і робити із спостережень висновки³.

Дослідженнями, проведеними протягом останнього десятиріччя в Москві, Ленінграді, Києві та інших наукових центрах нашої країни, підтверджено, що молодші школярі справді здатні засвоїти елементи алгебри (буквена символіка, розв'язування задач за допомогою рівнянь) і навіть елементи вищої алгебри (відомості з теорії множин, граfi тощо). Деякі психологи й методисти вважають, що навчити молодшого школяра сприймати абстракції можна навіть і без якихось спеціальних прийомів, що сьогодні в дітей цього віку сприйнятливість до абстракції розвинена вже сама собою. Наші спостереження спростовують цю думку. Вивчати з малюками розділи математики, до яких раніше приступали в середніх чи старших класах, а то й у вузі, можна тільки відповідними їхньому вікові прийомами, тобто, як ми вже згадували, наочно ілюструючи цей матеріал, скажімо, схематичними рисунками, невеликою кількістю буквених виразів тощо. Тільки той абстрактний (в даному разі — математичний) матеріал здатні засвоїти молодші школярі, який ми подаємо їм у вигляді зрозумілої наочності. Не дивно, що навіть шестилітки оволодівають елементами граф. Цей матеріал полегшує їм розв'язання задач, дає змогу, як показали дослідження К. І. Нешкова, А. М. Пишкало і В. Н. Рудницької, швидше засвоювати виучуване⁴.

Що ж до засвоєння абстракції взагалі, то у шестирічного учня здатність до цього менша, ніж у 7—8-річних.

³ Див.: А. С. Пчелко, Методика преподавания арифметики в начальной школе, вид. 4. М., Учпедгиз, 1951.

⁴ Див.: Обучение младших школьников. М., вид-во АПН СРСР, 1973, стор. 50.

Є ще й інші причини, які зумовлюють особливості навчання шестиліток. Це і специфіка пізнавальних, емоційних та вольових процесів у цьому віці, і фізіологічні особливості організму. Наприклад, слід зважати на розвиток кістково-сполучного апарата і м'язової системи малюка. Кістково-сполучний апарат у шестирічних дітей м'якший, ніж у семирічних, бо в їхніх кістках більше хрящової тканини. Дрібні м'язи кисті шестиліток розвинуті менше, ніж у семиліток, і це перешкоджає координувати рухи при написанні букв. Їм важко тримати ручку, з великими труднощами вони обводять лінії і клітинки, зображують елементи букв тощо. За нашими спостереженнями, у них частіше буває дзеркальне письмо, ніж у 7—8-річних першокласників.

Це зобов'язує нас ще і ще раз задуматися над тим, як, коли і в який спосіб починати формування в шестиліток, наприклад, навичок письма. Проблема ця — серйозна. Адже ми звикли до того, що читати й писати діти вчаться одночасно. Вони ознайомлюються з накресленням букв у послідовності, визначеній букварем. Для навчання читати використовується друкований шрифт, а писати — рукописний. Дітям доводиться водночас вчитися читати і друковані, й рукописні тексти. Чи добре це, чи доцільно? Хіба така традиція не гальмує вироблення навичок читання — основи успішного навчання в школі? Це стосується семи-восьмирічних дітей. А що ж сказати про шестиліток?

Складна конфігурація рукописних букв, великі й малі букви, особливості поєднання їх у словах — опанувати усе це чинні програми вимагатимуть і від шестиліток. А це неминуче призводитиме до швидкої перевтоми. Практика свідчить, що шестирічний школяр може добре оволодівати технікою читання, нерідко навіть випереджати своїх старших однокласників, але, як правило, набагато відстає від них у виробленні навичок письма.

Ось чому зміст і методи роботи з шестилітками над графікою мають бути іншими.

На нашу думку, правильний напрям у розв'язанні цієї проблеми взято в школі № 170 м. Москви, де здійснюється експериментальне дослідження навчання дітей шестирічного віку. Тут для письма на першому році навчання використовують не рукописний, а простий друкований шрифт. Рукописне письмо лишають на другий навчальний рік. У такий спосіб вивільняється час для формування в учнів уміння орієнтуватись у звуко-буквенному складі слова, для забезпечення єдності зорового сприймання читаного і записуваного тексту. Цим також розв'язується питання переходу від однієї графічної системи (під час читання) до другої (під час письма), бо діти одержують ґрунтовну попередню підготовку до наступного вивчення рукописної системи письма. За перший рік вони оволодівають звуко-буквеним аналізом слова, навчаються чути в ньому звуки, знаходити їх послідовність, переводити звуки у буквені позначення, схоплювати не окремі елементи букви, а всю її як цілісний образ. Це істотно допомагає швидко формувати правильні навички читання, вчитель має час і для мовного спілкування з дітьми, роботи над семантикою та інтонацією слова, тобто для їхнього загального мовного розвитку.

Але на заняттях з мови не досить лише правильно планувати навчання шестиліток письма й читання (не синхронно, як ми робили досі, а асинхронно — з випереджаючим опануванням технікою читання). І тут успіху можна досягти лише в тому разі, якщо активніше, ніж у роботі з семирічними дітьми, використовувати наочні засоби: рухому магнітну або розрізну азбуку, зрозумілі для дітей слова з мінімальною кількістю букв, з ілюстраціями до них — малюнками чи простими схемами. Конче необхідно забезпечити поєднання наочно-практичного та уявно-мовного аналізу, в якому брали б участь кілька

органів чуття. Тоді активізується як сприймання, так і уявлення, мислення та моторика дитини.

Плануючи роботу з шестирічними школярами на уроках мови, слід зважити й на таку обставину. За нашими спостереженнями, значна частина семиліток приходить до школи, вже вміючи читати по складах або принаймні знаючи букви. А от серед шестиліток тільки поодинокі діти знають букви, читають по складах. Частіше знання звуків у них ще не пов'язане з уявленням графічного їх позначення. Вони слабкіше, ніж семилітки, орієнтуються у просторовому розміщенні букв. Для їх розрізнення і запам'ятовування цим дітям необхідно більше часу, вправ та різноманітних засобів активізації, що сприяють цьому процесові. З ними вчителів доводиться більше працювати над виправленням мовних недоліків (шепелявості, гаркавості), над збагаченням активного словника, виробленням навичок самоконтролю. Часто учні-шестилітки, захопившись змістом цікавого малюнка чи навіть стороннім предметом, надовго відключаються від основного заняття на уроці і пропускають суттєве.

Тому особливим завданням у роботі з шестилітками є навчання їх прийомів і форм самостійної роботи на уроці. Діти цього віку довго не можуть увійти в процес необхідної навчальної роботи, надто емоційно реагують на кожний подразник, їм набридає одноманітність у завданнях, вони люблять висловлювати свої судження — і такі, що стосуються опрацьованого матеріалу, і такі, що не мають до нього відношення. Тому необхідно частіше показувати їм, як треба працювати над тим чи іншим завданням, давати вправи для виконання за визначений час, чітко ставити конкретне завдання перед кожною вправою, насичувати його змістом, який би активізував дію учня.

Слід враховувати й те, що усвідомити певні мовні закономірності шестилітки спроможні тільки в живому спілкуванні, тобто через слухання і читання оповідань, казок, розглядання картинок, кадрів діафільмів та розповіді про зображене на них, спілкуючись з учителем і своїми однолітками. Ось чому кожне заняття з мови має бути попередньо детально продумане, дидактичний матеріал і систему його застосування на уроці треба добирати так, щоб якнайкраще підвести учнів до потрібних узагальнень, систематизації мовних фактів.

На нашу думку, якби вдалося у такий спосіб — через живе мовне спілкування — побудувати навчання шестиліток читати, діти не втрачали б тієї природності й експресивності своєї мови, яка зараз чомусь нерідко зникає в них після 1 класу.

Відомий дослідник навчання грамоти Л. К. Назаров радить насамперед ознайомлювати маленького школяра з принципом позиційного читання і давати на уроці кілька текстів різної трудності. Це дає змогу урізноманітнити роботу над формуванням техніки читання виконанням не лише важливих, а й цікавих завдань. Наприклад, з одного тексту малюк читає тільки слова, близькі за буквеною структурою, і виконує необхідну для техніки читання операцію синтезу або читає ці слова з установкою на точність прочитування і водночас вчиться схоплювати значення кожного з них, осмислювати прочитане; на іншому уривку, він вправляється у читанні діалогічного тексту, стежить за структурою побудови слова й речення, виконує операції аналізу й синтезу, спілкується через дії, вчинки героїв з навколишнім світом, набуває життєвого досвіду; ще на іншому матеріалі, — хай це будуть прислів'я, загадки, скоромовки, — проводиться аналітико-синтетична робота над значенням слова, зіставленням і протиставленням, узагальненням понять, розвитком мови і мовлення, а отже, і над технікою читання.

Розвиткові мовлення в молодших школярів під час опрацювання текстів сприяє робота над значенням слів (лексичним та понятійним), над інтонацією — наголосом на слові та інтонацією, що виділяє закінчення речень у тексті, над визначенням мети речення за інтонацією і розділовими знаками, над розпізнаванням у тексті власних імен за змістом і великою буквою, над змінюванням форми деяких слів (іменників, займенників, дієслів і прикметників), над словотворенням через заміну голосних або приголосних тощо.

Коли ж ідеться про учнів-шестиліток, то і в цьому разі ще більше значення, ніж для старших, має робота над картинками, малюнками в підручниках і журналах, розповідання казок за малюнками, складання їх з окремих картинок, розташованих у логічній та алогічній послідовності, відповіді на запитання, висловлювання про власні та організовані вчителем спостереження, екскурсії, розваги.

Кілька слів хочеться сказати і ще про один аспект проблеми навчання шестиліток.

У згадуваному експерименті, який проводиться в школі № 170 м. Москви під керівництвом академіка О. М. Маркушевича, досліджується і можливість якнайкращого поєднання навчання таких дітей з їх вихованням. Для цього заплановано новий, різнобічний за своєю суттю навчальний предмет, який дослідники умовно назвали «людина в природі й суспільстві».

Його завдання — ввести дитину в світ реального життя, виробляти в неї комуністичне ставлення до людей, до праці, прищеплювати їй такі почуття, як обов'язок та ін., формувати в неї навички культурної поведінки.

В експериментальному навчальному плані для 1 і 2 класів цьому предметові відведено 4—5 занять на тиждень. Він складається з таких тематичних циклів, як «Формування культури поведінки» (30 занять), «Спостереження природи, екскурсії та прогулянки» (25—30 занять), «Організація і проведення свят, зустрічей, зборів» (16—20 занять), «Відвідування театрів, музеїв, виставок» (20 занять), «Технічне й художнє конструювання» (20—25 занять), «Проведення різних ігор» (25—30 занять)⁵.

Таке починання здається нам винятково цікавим. Певна річ, для нього теж слід розробити спеціальні прийоми, зумовлені психологічною, фізіологічною та іншою специфікою дітей цього віку.

Ми спинилися тільки на деяких особливостях навчання першокласників-шестиліток. Глибокого розкриття потребують ще багато аспектів і питань як навчального, так і виховного характеру в роботі з такими дітьми. Хотілося б, щоб науковці, вчителі, вихователі дитячих садків, керівники органів народної освіти виступали на сторінках журналу з питань школи майбутнього, навчально-виховної роботи з дітьми шестирічного віку, ділилися своїми міркуваннями щодо організації навчального й цілоденного режиму шестирічного школяра, орієнтовного навчального плану, місця та ролі окремих навчальних дисциплін для початкового навчання і для школи в цілому, самої ланки початкового навчання, її обсягу й характеру. Бажано було б також почути думку громадськості щодо підручників для шестирічних учнів першого класу.

⁵ О. Сороцкая, К обоснованию учебного предмета начальной школы «Человек в природе и обществе». У зб.: «Обучение младших школьников». М., вид-во АПН СРСР, 1973, стор. 112.